

Пугачова Святлана Аляксандраўна

Універсальная дзесятковая класіфікацыя ў Беларусі: гісторыя, сучасны стан і перспектывы развіцця сусветнай спадчыны каталагізацыі

Разглядаецца міжнародная класіфікацыйная сістэма Універсальная дзесятковая класіфікацыя (УДК). Асаблівая ўвага надаецца гісторыі стварэння УДК, сучаснаму стану і перспектывам развіцця УДК на беларускай мове для адлюстравання краязнаўчага і беларусазнаўчага дакументных патокаў, яе прымяненню ў якасці пошукавай сістэмы ў электронных інфармацыйных рэсурсах Беларусі.

Ключавыя словы: Універсальная дзесятковая класіфікацыя; гісторыя пытання; Беларусь; беларускі; інфармацыйна-пошукавыя сістэмы; бібліятэкі; краязнаўчы дакументны паток; беларусазнаўчы дакументны паток; інфармацыйныя рэсурсы.

Svetlana A. Pugachova

Universal Decimal Classification in Belarus: History, Current State and Prospects of Development of the World Heritage Cataloging

It discusses the international classification tables Universal Decimal Classification (UDC). Particular attention is paid to the history of creation, the current state and prospects of the UDC in the Belarusian language for the display of local history and regional geographic documents and its use as a search engine in the electronic information resources of Belarus.

Keywords: Universal Decimal Classification; background; Belarus; Belarusian; information retrieval systems; libraries; local history documents; regional geographic documents; information resources.

Універсальная дзесятковая класіфікацыя (УДК), адна з выдатных прадстаўнікоў бібліятэчна-бібліяграфічных класіфікацый, існуе ўжо больш за 120 гадоў і па сённяшні дзень працягвае ўдасканальвацца ў адпаведнасці з развіццём навукі і тэхналогій намаганнямі вучоных і спецыялістаў навуковых устаноў розных краін свету. Яе гісторыя пачынаецца з канца XIX ст., калі два бельгійскія пачынальнікі, юрысты і змагары за мір Поль Атле і Анры Лафантэн, вызначылі задачу стварэння класіфікацыі з мэтай распрацоўкі дасканалай сістэмы арганізацыі ведаў. Іх асноўнай ідэяй была неабходнасць упарадкавання міжнароднай сістэмы навуковай камунікацыі ў межах праекта стварэння Універсальнага бібліяграфічнага рэпертуару (УБР) (El Repertorio Bibliográfico Universal). Часцей за ўсё УБР падаецца як нешта ўтапічнае і невыканальнае, але цяжка пераацаніць непахіснасць і адданасць гэтых людзей сваёй справе, якія больш чым паўстагоддзя змагаліся за рэальнае ўвасабленне таго, што сёння называецца «навуковай камунікацыяй» і вызначаецца як важны фактар культурнага і навукова-тэхнічнага развіцця чалавецтва [1].

Сістэма УДК распрацоўвалася на працягу многіх дзесяцігоддзяў і сучасную назву, а таксама сучасны выгляд набыла не адразу. Пасля значных змяненняў, якія Поль Атле і Анры Лафантэн зрабілі на базе Дзесятковай класіфікацыі М. Дзьюі (ДКД) (канец XIX – пачатак XX ст.), УДК паступова пачала ўдасканальвацца, распаўсюджвацца ў свеце і перакладацца на розныя мовы. Такім чынам, сёння УДК набыла статус міжнароднай па ахопе краін, моў перакладу, па падтрымцы Кансорцыума УДК (Гаага, Нідэрланды)⁴¹ і ўніверсальнай па шматгаліновым змесце. З яе дапамогай індэксуюцца розныя па

⁴¹ Кансорцыум УДК з 1991 г. каардынуе працу па развіцці, перакладу і распаўсюджванню табліц УДК у свеце.

галіновай прыналежнасці і колькасці асобнікаў фонды, вядзецца пошук змястоўнай інфармацыі па шматлікіх тэматычных аспектах у розных навуковых кірунках.

Гісторыя УДК у Беларусі пачалася з 20-х гадоў XX ст. У той час былі распрацаваны папярэднікі УДК – табліцы Дзесятковай класіфікацыі (ДК) Дабржынскага, Трапоўскага, Русінава, Амбарцумяна, іншых вядомых савецкіх бібліёграфіаў і бібліяграфазнаўцаў. На іх падставе праводзілася сістэматызацыя дакументаў, здзяйснялася растаноўка фондаў, ствараліся сістэматычныя каталогі буйных навуковых бібліятэк нашай краіны.

Нацыянальная бібліятэка Беларусі (НББ) праходзіла ўсе этапы свайго станаўлення разам з табліцамі ДК ад часу свайго заснавання (1922 г.) да цяперашняга часу. У 90-я гады XX ст. НББ, як галоўная бібліятэка краіны з універсальнымі фондамі, захавала і падцвердзіла выкарыстанне УДК у электронным асяроддзі ў якасці асноўнай пошукавай мовы.

Сёння ў Беларусі налічваецца каля 7,2 тысяч бібліятэк розных міністэрстваў і ведамстваў. Каля 250 устаноў прымяняюць у рабоце УДК. У якасці адзінага лінгвістычнага сродку УДК зараз выкарыстоўваецца ў межах рэспубліканскай аўтаматызаванай бібліятэчна-інфармацыйнай сістэмы, сістэмы карпаратыўнай каталагізацыі (СКК) і вядзення зводнага электроннага каталога (ЗЭК) бібліятэк Беларусі. Сістэма нацыянальнай і дзяржаўнай бібліяграфіі, якую на працягу амаль стагоддзя забяспечвае Нацыянальная кніжная палата Беларусі, сістэматызуе нацыянальны дакументны паток з дапамогай табліц УДК. Індэкс УДК уключаюцца ў выхадныя звесткі друкаваных выданняў згодна з патрабаваннямі стандарта (ГОСТ 7.4-95) [2].

Разам з тым большасць масавых бібліятэк краіны ўжываюць ББК, абласныя і раённыя бібліятэкі карыстаюцца «Тыпавай схемай класіфікацыі для краязнаўчых каталогаў (картатэк) бібліятэк Рэспублікі Беларусь» (1994 г.), самастойна яе перарабляюць, што лічыцца непрафесійным падыходам у каталагізацыйнай практыцы [3]. Відавочна, што бібліятэкам Беларусі неабходна такая ўніверсальная класіфікацыйная сістэма, якая магла б разглядацца як адзіная ці асноўная для ўсіх.

Здольнасць да забеспячэння сэнсавага адлюстравання розных дакументаў, арганізацыі галіновай расстаноўкі фондаў і тэматычнага пошуку, а таксама магчымасць перакладу на розныя нацыянальныя мовы, якую дае Кансорцыум УДК, робіць гэту класіфікацыю сапраўды ўніверсальнай пошукавай мовай, прыдатнай для любой краіны.

Ідэя выкарыстання УДК большасцю бібліятэк Беларусі, у тым ліку для прадстаўлення краязнаўчага і краіназнаўчага дакументных патокаў і пошуку адпаведнай інфармацыі для рэгіянальных бібліятэк краіны, была разгледжана НББ, якая з'яўляецца «рэспубліканскім цэнтрам па каардынацыі і кааперацыі дзейнасці бібліятэк па... фарміраванні і ўзаемавыкарыстанні інфармацыйных рэсурсаў» [4, с.121].

Рашэнне аб перакладзе УДК на нацыянальную мову стала рэальнай магчымасцю ў 2012 г., калі Кансорцыум УДК у перыяд святкавання свайго 20-годдзя прадставіў Беларусі грант і бясплатную ліцэнзію на першую публікацыю скарачанага друкаванага выдання прыблізна 10 000 раздзелаў УДК на беларускай мове, а ў межах Дзяржаўнай праграмы «Культура Беларусі» на 2011–2015 гг. было адкрыта фінансаванне дадзенага праекта.

Пераклад ажыццявілі спецыялісты дзвюх устаноў Беларусі: Аб'яднанага інстытута праблем інфарматыкі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (АПП НАН Беларусі) і НББ. На працягу 2013–2015 гг. здзяйсняўся пераклад новых класаў, праводзілася навуковае рэдагаванне, тэрміналагічная вычытка і моўная карэкціроўка, а таксама быў складзены алфавітна-прадметны паказальнік да УДК. Пераклад на беларускую мову з англамоўнага эталона скарачанага версіі (UDC Abridged Edition) быў выкананы супрацоўнікамі АПП НАН Беларусі ў рэжыме штотдзённай падтрымкі Кансорцыума УДК.

Навуковае, або спецыяльнае рэдагаванне перакладзенага масіву было зроблена індэксатарамі і лінгвістамі НББ сумесна з супрацоўнікамі АПП НАН Беларусі. Работа па рэдагаванні ажыццяўлялася ў рэжыме супастаўлення беларускамоўнага перакладу з арыгінальнай англамоўнай базай даных Кансорцыума УДК (UDC Master Reference File), яе часткай для карманнага выдання (Universal Decimal Classification. Pocket edition translator), а таксама праводзілася выбарачная зверка з рускамоўным перакладам. Трэба адзначыць, што найбольшыя складанасці выклікала рэдагаванне раздзелаў па прыродазнаўчых і прыкладных навукх. Гэта звязана з асаблівасцямі ўжывання ў раздзелах УДК спецыяльнай навуковай тэрміналогіі і адборам варыянтаў перакладу, якія найбольш дакладна адлюстроўваюць спецыфіку азначанага класа з улікам «множнасці лакалізацыі паняццяў» УДК і полісеміі англійскай мовы. Адсутнасць тэрміналагічных англа-беларускіх і беларуска-англійскіх слоўнікаў, якія ўключаюць галіновыя навуковыя паняцці на сучаснай беларускай мове, таксама ў некаторай ступені ўскладніла гэту работу.

Пераклад УДК на нацыянальную мову дае права кожнай краіне-перакладчыку адлюстраваць у табліцах свае характэрныя рысы і нацыянальныя асаблівасці. У беларускім перакладзе, выкананым пры дапамозе сучасных беларускіх акадэмічных моўных слоўнікаў, былі захаваны тэрміны, якія адлюстроўваюць самабытнасць і каларыт беларускай мовы. Па ўзгадненні з Кансорцыумам УДК табліцы таксама былі дапоўнены індэксамі, неабходнымі для сэнсавай апрацоўкі нацыянальнага дакументнага патоку і пошуку інфармацыі пра Беларусь (адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі, храналагічная перыядызацыя гісторыі Беларусі і інш.). На наступных этапах працы плануецца папаўняць табліцы неабходнымі для адлюстравання нацыянальных рыс лексічнымі адзінкамі. Неабходна распрацаваць індэксы для прадстаўлення гісторыі беларускіх зямель у складзе Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, унесці істотныя дапаўненні адносна адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак Беларусі і інш. Дапрацаваны варыянт УДК на беларускай мове выйшаў у 2016 г. і ўяўляе сабой аднатомнае выданне, якое ўключае больш за 10 000 класаў з характэрнымі для табліц УДК структурай і змястоўнымі раздзелаў.

Работа над беларускамоўнымі ўніверсальнымі табліцамі УДК працягваецца. Зараз у межах навукова-даследчай работы «Беларуская тэрміналогія па грамадскіх і гуманітарных навукх і яе прымяненне ў сучасных універсальных сродках індэксавання» (2018–2020 гг.) здзяйсняецца паглыбленая дэталізацыя раздзелаў па гуманітарных і грамадскіх навукх, якая прызначана забяспечыць якаснае прадстаўленне крэйзнаўчага і беларусазнаўчага дакументнага патокаў у інфармацыйна-пошукавых сістэмах краіны. Плануецца паглыбіць дэталізацыю табліц УДК за кошт стварэння сістэмы нацыянальных прыкладаў іх прымянення, сістэмы нацыянальных вызначальнікаў месца сучасных і гістарычных адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак Беларусі, вырашыць іншыя пытанні.

Сёння УДК на беларускай мове існуе ў двух варыянтах: друкаваным і электронным, які ўбудаваны ў зводны электронны інфармацыйны рэсурс (ЭІР) нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі⁴². Стварэнне ЭІР нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі стала ў свой час якасна новай з'явай. Мэтай гэтага рэсурсу з'яўляецца максімальна поўнае бібліяграфічнае адлюстраванне як бягучай, так і рэтраспектыўнай частак нацыянальнай дакументальнай спадчыны, у тым ліку і тых дакументаў, якія фізічна адсутнічаюць у Беларусі. У рамках Дзяржаўнай праграмы «Культура Беларусі» на 2011–2015 гг. выканана распрацоўка праграмага забеспячэння ў частцы стварэння цэнтралізаванага модуля базы класіфікацыйных даных УДК (2013 г.) на трох мовах (беларускай, рускай, англійскай) для фарміравання пошукавых запытаў.

⁴² Гл. па спасылцы: <http://eir.nlb.by>

Падтрымка беларускамоўнай УДК на пастаяннай аснове прадугледжвае далейшае міжнароднае супрацоўніцтва з Кансорцыумам УДК⁴³, стварэнне нацыянальных арганізацыйных структур для яе развіцця, прыняцце рашэння аб вызначэнні УДК у якасці аднаго з асноўных інструментаў для адлюстравання зместу бягучага і рэтраспектыўнага дакументных патокаў у бібліятэках Беларусі.

А галоўнае – павінна адбыцца перакананне бібліятэчнай супольнасці краіны ў тым, што міжнародная сістэма УДК, якая перакладзена на тытульную мову нацыі і набыла нацыянальныя рысы, можа пашырыць межы выкарыстання ў інфармацыйнай прасторы Беларусі і спрыяць якаснаму ўзроўню фарміравання нацыянальных інфармацыйных рэсурсаў. Ствараемыя беларускамоўныя табліцы класіфікацыі значна палепшаць якасць і выніковасць пошукавых механізмаў адлюстравання дакументаў, якія захоўваюцца і выкарыстоўваюцца ў розных установах інфармацыйна-дакументнай сферы нашай краіны (ЭІР нацыянальнай бібліяграфіі Беларусі, ЗЭК, Нацыянальная база даных аўтарытэтных запісаў і інш.). Гэтыя і іншыя інфармацыйныя рэсурсы патрабуюць беларускамоўнай базы ведаў для якаснага адлюстравання тэкставай інфармацыі. Стварэнне дасканалай беларускамоўнай класіфікацыйнай сістэмы з паглыбленай дэталізацыяй раздзелаў для прадстаўлення краязнаўчых і беларусазнаўчых дакументаў забяспечыць якаснае функцыянаванне нацыянальных інфармацыйна-пошукавых сродкаў. Развіццё беларускамоўных табліц УДК дазволіць замацаваць на міжнародным узроўні лексічныя адзінкі, якія ідэнтыфікуюць айчынную гісторыю, навуку, культуру, іншыя сферы жыцця краіны.

Сёння УДК выкарыстоўваецца больш чым у 130 краінах. Розныя па аб'ёме пераклады існуюць на 40-50 мовах свету, сярод якіх ёсць і беларускі пераклад. Мэты і ідэі, якія былі вызначаны Полем Атле і Анры Лафонтэнам у канцы XIX – пачатку XX ст., яшчэ не рэалізаваны ў поўнай меры і запатрабаванасць у дасканалай сістэме навуковай камунікацыі адчуваецца зараз не менш востра, чым стагоддзе назад. Таму застаецца надзея, што развіццё навукова-інфармацыйнай дзейнасці, прагноз якой зрабілі заснавальнікі УДК, будзе працягвацца, і шлях міжнароднай класіфікацыйнай сістэмы УДК па сусвеце і па нашай краіне будзе няспынны.

1. *Рейворд, У. Бойд.* Универсум информации: Жизнь и деятельность Поля Отле : [Пер. с англ. яз.] / У. Бойд Рейворд; [предисл. Р. С. Гиляревского]. – Москва : Книга, 1976. – С. 3-10.

2. *ГОСТ 7.4-95.* Издания. Выходные сведения. – Минск : Белстандарт, 1997. – 51 с. – (Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу).

3. *Саітава, В. І.* Дакументаваныя формы краязнаўчых бібліяграфічных паведамленняў у сацыякультурнай камунікацыі / В. І. Саітава // Беларуская культура ва ўмовах глабалізацыі : матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 35-годдзю БДУКМ (3 снежня 2010 г.) : [у 2 т. / рэдкал. : М. А. Мажэйка (старшыня) і інш.]. – Мінск : БДУКіМ, 2011. – Т. 2. – С. 157-164.

4. *Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб культуры* : [прыняты Палатай прадстаўнікоў 24 чэрвеня 2016 г. : адобраны Саветам Рэспублікі 30 чэрвеня 2016 г.] : уступае ў сілу з 3 лютага 2017 года. – Мінск : Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі Рэспублікі Беларусь, 2016. – 270, [1] с.

⁴³ Беларускія спецыялісты маюць прафесійныя стасункі з Кансорцыумам УДК з 2007г. З 2012 г. прадстаўнік беларускай бібліятэчнай супольнасці ўключаны ў склад Кансультацыйнага Савета Кансорцыума УДК (The UDC Advisory Board).